

‘Ha! De geïnterneerden maken een tijdschrift! En iedereen uit de prikkeldraadstad mag meedoen.’

TIJDSCHRIFTEN IN DE KAMPEN VOOR BELGISCHE VLUCHTELINGEN, 1914-1918

ARNO KUIPERS

In oktober 1914 werd Nederland geconfronteerd met een omvangrijke stroom vluchtelingen. Duizenden Belgen namen uit angst voor het Duitse oorlogsgeweld de wijk naar Nederland. Deze Belgische vluchtelingen werden verspreid over het land ondergebracht in opvangkampen. In enkele van die kampen werden door en voor de vluchtelingen tijdschriften opgericht die een fascinerend beeld geven van het leven in de vluchtoorden.

Op 10 oktober 1914 bezweek de stad Antwerpen voor de Duitse militaire overmacht. De bevolking vreesde een herhaling van de wreedheden die de Duitsers in het oosten van België hadden begaan en veel burgers namen daarom het zekere voor het onzekere. In korte tijd vluchtten circa één miljoen Belgen naar Nederland. Om Duits krijgsgevangenschap te vermijden staken ook militairen van het gedesoriënteerde Belgische leger bij Antwerpen de grens over, in totaal tegen de 35.000 man.¹ Hoewel veel burgers nog in 1914 teruggingen naar België – het Duitse bestuur aldaar gaf garanties voor een probleemloze terugkeer – werd de Nederlandse regering voor grote problemen rond de opvang van de vluchtelingen gesteld. Uiteindelijk zouden zo'n 100.000 Belgische burgers gedurende de oorlog in Nederland blijven. De Belgische militairen hadden geen keuze. Volgens het geldende internationale recht dienden neutrale staten militairen van oorlogvoerende mogendheden op hun grondgebied te ontwapenen en te interneren. De vluchtelingen kregen onderdak in opvangkampen die eind 1914 in heel Nederland werden ingericht. Grote burgerkampen waren die van Ede, Nunspeet en Uden. De militairen, die ter onderscheiding van de burger-vluchtelingen worden aangeduid als 'geïnterneerden', werden ondergebracht in interneringskampen in Harderwijk en Kampen en in kamp Zeist bij Soesterberg. Deze kampen werden streng bewaakt door de Nederlandse marechaussee en de inwoners stonden bloot aan vergaande controle. Nederland diende te voorkomen dat Belgische militairen zouden vluchten om zich via Engeland weer aan te sluiten bij het Belgische leger dat zich achter de IJzer had verschanst. De omstandigheden in de geïnterneerdenkampen waren nog minder rooskleurig dan in de burgerkampen. Ondanks het strenge opvang- en interneringsbeleid van de Nederlandse regering werd er wel alles aan gedaan om het leven in de kampen zo draaglijk mogelijk te maken. De Nederlandse regering kreeg daarvoor steun van verschillende nationale en internationale particuliere hulpcomités en ook de Belgische regering in ballingschap droeg financieel bij. Het beleid was erop gericht om de kampen in te richten als gewone dorpen, dus kregen ze hun eigen voorzieningen, zoals scholen, restaurants, winkels, theaters en op den duur zelfs bioscopen.

Het is opvallend hoe weinig aandacht geschiedkundig Nederland in het algemeen voor de Belgische vluchtelingen heeft getoond. In een overzichtswerk als dat van Smit

worden bijvoorbeeld maar enkele pagina's aan de vluchtelingen gewijd.² Wel verscheen in 1988 onder redactie van M. Bossenbroek en J.B.C. Kruishoop een uitstekende geïllustreerde geschiedenis van de Belgische vlucht naar Nederland: *Vluchten voor de groote oorlog*, waaraan ik bovenstaande schets heb ontleend.³ De verschillende contribuanten aan deze bundel geven een gedetailleerd beeld van het Nederlandse beleid en van het dagelijks leven van de Belgen in Nederland. Zij besteden echter maar weinig aandacht aan de tijdschriften die in de vluchtelingenkampen circuleerden, reden om eens apart in te gaan op deze curieuze periodieken.

In het grote vluchtelingenoord van Ede (ongeveer 10.000 bewoners) verscheen het weekblad *Ons Leven*.⁴ Het eerste nummer kwam uit op 26 april 1915. Het openingswoord is van een auteur genaamd 'Fidelio'. In zijn 'Aan den lezer!' heet het: 'Ziehier dus, Vriend-Lezer, den eersteling van uwen courant, die in het vervolg alle weken verschijnen zal. "Ons Leven" is zijn naam, omdat hij u in de eerste plaats spreken zal over uw dagelijksch gedoe in het Vluchtoord, over de kleine en groote voorvallen uit uw leven van alle dagen, over uwe verlangens, over uwe liefde en over uw leed, over uwe vreugde en over uwe bekommernissen, over uwe plichten en over uwe rechten.' Fidelio schetst vervolgens de taken die het tijdschrift zichzelf stelt. Het wil functioneren als voorlichter, als bemiddelaar tussen 'Overheden en Volk, tusschen Beschermers en Beschermelingen', als chroniqueur van de activiteiten in het kamp, als bode die het belangrijkste wereldnieuws weergeeft en als vrije tribune voor de opvattingen van de kampbewoners 'als die opstellen geschikte lectuur voor onze bevolking vormen.' De paternalistische toon valt het meest op bij de taken die Fidelio als laatste noemt. *Ons Leven* wil namelijk ook een 'Waker', een 'Toorts' en een 'Opwekker' zijn. Als 'Waker' zal het tijdschrift wijzen 'op uwe gebreken en op uwe plichten, opdat gij niet vervallen zoudt, niet verminderen in lichamelijke, verstandelijke en zedelijke waarde.' *Ons Leven* is een 'Toorts' omdat het 'in uwe boezem Belgische Fierheid en Vaderlandsliefde ontvlammen doet.' Als 'Opwekker', ten slotte, wil het tijdschrift de kampbewoners stimuleren tot werkzaamheid, uit dankbaarheid voor de Nederlandse gastvrijheid en uit het oogpunt van de toekomstige wederopbouw: 'Wij zijn niet minder dan de vreemdeling, niet minder ook dan 't Broedervolk van Nederland. Toonen wij dit door ons gedrag, door ons vernuft, door onze daden, toonen we dit omwille van ons volk en tot voorbeeld van onze jeugd, die we opleiden moeten tot de onzettend-groote en moeilijke, maar ook heerlijk-prachtige taak der toekomst, de taak van heropbouw van ons dierbaar Land, van hervorming onzes Volks.' De doelstellingen van *Ons Leven* zijn dus niet gering. Enerzijds wil het fungeren als doorgeefluik, maar anderzijds wil het duidelijk een sturende rol spelen in het kampleven. Bij dit laatste speelt ongetwijfeld een rol dat de kampleiding een grote vinger in de pap had bij de samenstelling van het tijdschrift. De Nederlandse regeringscommissie die het gezag in de kampen uitoefende én de Belgische regering in ballingschap waakten namelijk streng voor eventuele ongewenste ontwikkelingen, zoals verzet tegen het Nederlandse beleid of politieke (bijvoorbeeld flamingantische) agitatie.

In de praktijk overheerst de moralistische toon en kunnen we nauwelijks spreken van een objectief berichtend nieuwsblad. Al in het eerste nummer wordt de lezer opgeroepen geen 'onwaarheid' over het kampleven te verspreiden: 'Het Vluchtoord wordt door vele personen bezocht en die hebben dan betrekking met de Belgische bevolking. De Belgische menschen hebben het recht hun hart uit te storten aan hunnen

bezoekers en hun te spreken over hun wel en wêe, over de toestanden in het Vluchtoord, enzovoort. Geheimen zijn hier voor niemand. Zij hebben echter het recht niet verkeerde inlichtingen te geven of dingen te vertellen, die tegenstrijdig zijn met de waarheid.' Aanleiding voor deze oekaze was het bericht, verschenen in een Nederlands tijdschrift, dat de vluchtelingen geen handdoeken kregen voor het wassen. *Ons Leven* voelt zich geroepen om degene die dit bericht in de wereld had geholpen te berispen. Ook elders vinden we deze bevoogdende toon, bijvoorbeeld in rubrieken als 'Hygiënische wenken', waarin vooral de vrouwelijke bevolking opvoedend wordt toegesproken. In het nummer van 5 mei 1915 wordt erop gewezen dat kinderen 's avonds niet mogen worden meegenomen naar de ontspanningszaal: 'Moeders, Belgische moeders, Vlaamsche moeders, och, begrijpt gij wel wat gij doet? Begrijpt gij dat gij, door zóó te handelen, uw kind aan zékere ziekte [...] blootstelt? Gij wilt ook uw wichtje bezorgen zooals het moet; gij ook wilt alles doen en laten voor zijn welzijn. Doch gij zijt onwetend of onbedachtzaam. [...] Houdt uw kleintjes na zonsondergang te huis, bij u en blijf er bij; 't is uw plicht, uw plicht van moederschap, de schoonste en grootste roeping van elke vrouw op deze aarde.'

De waarde die *Ons Leven* hecht aan ontplooiing en werkzaamheid komt tot uiting in de wekelijkse rubrieken over de activiteiten in het kamp. Uit rubrieken als 'Onze kringen' en 'Aangekondigde Concerto's, Voordrachten, Sportwedstrijden, enz.' komt een beeld naar voren van een buitengewone bedrijvigheid. Zo wordt bericht over de programma's van het koor, de turnkring, de voetbalclub, de korfbalclub, de toneelclub en van vele andere verenigingen. Ook worden uitvoerige beschouwingen gewijd aan de opgevoerde toneelstukken en zangvoorstellingen. In de rubriek 'Gedichten en liederen' geeft *Ons Leven* elke week een overzicht van het door de koren ingestudeerde: "Ons Leven" zal elke week de teksten meedeelen der Koren en Lieder en welke in den loop dier week door Koor- en Zangafdelingen aangeleerd worden. Wie ons blad bijhoudt zal dus langzamerhand een verzameling geschikte liederen bezitten.' Zo doende bevat *Ons Leven* zeer veel voor zang bewerkte poëzie, niet alleen van grote dichters als Guido Gezelle, maar ook van kampbewoners. Ook wordt in de 'Vrije Tribune' vaak proza van kampbewoners opgenomen.

Behalve aan de culturele en sportieve activiteiten besteedt *Ons Leven* veel aandacht aan het onderwijs. In het eerste nummer wordt aangegeven welke onderwijsvormen toegankelijk zijn en daarbij wordt gewezen op de leerplicht, toentertijd een relatief nieuw begrip: 'Leerplicht bestaat nu ongeveer in alle beschaafde landen, leerplicht werd ook in België ingevoerd [...] en de tegenwoordige Overheden in België houden de hand aan de uitvoering van die bepaling. [...] Leerplicht is dus ook de regel in het vluchtoord en van dien regel mag nooit afgeweken worden. Desnoods worden strenge maatregelen getroffen om de leerplicht te verwezenlijken' (*Ons Leven*, 26 april 1915). Speciale aandacht is er in *Ons Leven* voor de bestrijding van het analfabetisme: 'Weet gij dat er in het Vluchtoord verscheidene stakkerds zijn die niet lezen of schrijven kunnen! Hebt gij geen medelijden met zulke sukkelaars? Welnu, gij die lezen kunt, overtuigt die menschen eens dat zij nu een uitstekende gelegenheid hebben om die onmisbare kennissen op te doen. Jonge en oude menschen, al die niet lezen of schrijven kunnen, ze moeten naar de Avondschool en ze moeten zich niet schamen om hunne onwetendheid' (*Ons Leven*, 12 mei 1915). Het onderwijsaanbod was een van de aspecten van het kampleven waar de vluchtelingen echt baat bij hebben gehad. Veel Belgen hebben pas in Nederland leren lezen en schrijven. Vooral in het vooroorlogse Vlaanderen was analfabetisme immers nog wijd verspreid.⁵

Op alle mogelijke manieren worden de kampbewoners in *Ons Leven* gewezen op hun plichten. Het meest paternalistisch zijn wel de verhaaltjes waarin twee luie kampbewoners, 'Jef Preutelmans' en 'Rik Alwijs' worden geconfronteerd met een modelvluchteling, 'Jan Knap'. In het nummer van 12 mei 1915 vertelt een auteur genaamd 'Veritas' over de luie Preutelmans, die geen zin heeft om te gaan werken: "Wårken is voor de stoemerikken," zegt Jef, daarbij de "prêe" is niet groot genoeg en Amerika betaalt toch alles: ons kamp ons voedsel en onze kleederen. Wat moeten wij nog meer hebben? Alle dagen ons pintje "gersten" en onzen "toebak" en dat kunnen we wel verdienen als we per dag twee keeren onze schup in den grond steeken, of drij planken dragen naar eene plaats waar ze niet moeten zijn anders hebben we 't anderdaags geen werk met ze terug te halen.' Veritas wrijft alle Jef Preutelmansen van het kamp onder de neus dat ze ongelijk hebben: niet Amerika betaalt het meeste, maar Holland: 'het vluchtoord met zijne talrijke gebouwen, met zijne prachtige, nuttige en kostelijke inrichtingen als geneeskundige dienst, kinderkribben, onderwijs, badhuis, administratie, enz., alles, alles wordt door het gastvrije Holland aangeboden. Dit alles kost honderdduizenden van guldens aan Holland alléén, zonder de tusschenkomst van Amerika of Engeland. Daarvoor vraagt Holland enkel van ons dat wij zooveel mogelijk zouden werken om onze houten stad zoo goed mogelijk bewoonbaar te maken en voor dien arbeid [...] geeft Holland nog een klein dagloon.' Veritas stelt dan 'Jan Knap' ten voorbeeld: 'Daarom, vrienden-landgenooten, luistert niet naar Jef en Rik en Co., maar volgt het voorbeeld van Jan Knap: flink aan het werk en doorgezet, dat ge geen tijd hebt om naar slechten opstoot te luisteren, geen tijd om te versuffen en te verroesten, dat ge 's avonds moe zijt van het werk, eetlust hebt en slaap en dat gij tevreden zijt over uwen dag, gelukkig om het werk dat gij hebt volbracht en om het goede dat gij aldus voor onze landgenooten gedaan hebt.' Jan Knap mag het dan overnemen en met dezelfde opgeheven vinger opsommen wat er nog allemaal in het kamp moet gebeuren.

De ideologie van *Ons Leven* kan worden samengevat onder het motto 'ledigheid is des duivels oorkussen.' Geen moeite werd gespaard om de bewoners te wijzen op het belang van een arbeidzaam kampleven. Ook al waren de meeste Belgen oprecht dankbaar voor het verkregen onderdak en hebben velen hun voordeel gedaan met het geboden onderwijs, toch moet het kampleven voor de bewoners een zeer zware beproeving zijn geweest.⁶ Tenslotte ging het hier om volwassen mensen die van de ene op de andere dag werden gedwongen zich te accommoderen aan een kampleven dat tot op de minuut was gereguleerd en waar het gezag met een straf- en beloningsstelsel de bewoners in het gareel trachtte te houden.⁷ Bovendien moet nog worden opgemerkt dat de Nederlandse overheid een onderscheid maakte tussen vermogende en niet-vermogende vluchtelingen.⁸ Vermogende burgers hadden een grote mate van bewegingsvrijheid, maar armlastige Belgen werden, niet zonder dwang, in de kampen ondergebracht. Ede gold nog als een modelkamp in vergelijking met Nunspeet, waar de 'ongewenschte elementen' werden ondergebracht. In *Ons Leven* worden dergelijke aspecten van het kampleven omstandig verdedigd met een verwijzing naar de nog slechtere situatie in het bezette vaderland en een beroep op het plichtsgevoel. Die betrokkenheid bij het verwoeste vaderland was dan ook zeer groot: uit *Ons Leven* blijkt dat, hoe gering de uitkeringen voor de vluchtelingen ook waren, er nog regelmatig geld werd opgehaald voor oorlogsslachtoffers in België.

DE KAMPBODE

ADMINISTRATIE
KAMPVANZEISTE

HOOFDOPSTELLER L. J. DELREZ. OPSTELRAD: QUINTENS-VERBIST-DEROUX-LORENT

ALLE DAGEN
VAN 9 TOT 11 U. IN
ZAAL XVIII

VOOR DE GEÏNTERNEERDE DICHTERS

DE KAMPBODE *schrijft voor: prijzen op taal voor*
GEDICHTEN
VIER PRIJZEN TE BEHALLEN

VOOR HET BESTE VLAAMSCHE GEDICHT PL2
FRANSCHE

TWEEDE PRIJS VOOR HET VLAAMSCHE PL. 1.
FRANSCHE

Het medelandschap moet uit het Kamp geboden worden
met een klompplan en het klompplan
Het gedicht moet bestaan van minstens 24 versen
maximum 30 "

Alle werken moeten ingezonden worden van
ZONDAG 19 DE MAART om 12 uur

De brief-jedichbegelijding op een blaadje verschijnt
IN DE OPSTELR. J.

ONS RECHT

De oorlog duurt voort... Wij wachten in holme gele
bedekking... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

De beschrijving van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

Daarom zijn wij in de best geprogrageerd... met het gele
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

Om het recht tot de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

gevolg om het sein tot den grooten aanval werd gezegd
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

keken en gelaten de ontberingen, die een lange inter-
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

Alvoers moes ons lager verredige
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

DE KLOMPEN

Is! dat de klompen om te waan aan de
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

BOEREN KLOMPJESDANS

En al die maar niet over en kam
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

... de toekomst van de toekomst van de toekomst...
... de toekomst van de toekomst van de toekomst...

In het geïnterneerdenkamp te Harderwijk verscheen het tweetalige tijdschrift *Inter-nos revue*. In Zeist verscheen de geheel handgeschreven *Kampbode*, die ook een Franstalige editie kende: *Le Courrier: journal des internes*.⁹ Deze tijdschriften wijken qua toonzetting niet af van *Ons Leven*. Bij het lezen van deze tijdschriften moeten we net als bij *Ons Leven* ernstig rekening houden met de (zelf-)censuur die werd toegepast. 'De toon van deze tijdschriften was doorgaans zeer moraliserend. Kritiek op de slechte levensvoorwaarden in de kampen en politieke commentaren werden door de gelegenheidsredacteuren zo veel mogelijk vermeden om niet in aanraking te komen met de kampcensuur', aldus Bossenbroek en Kruishoop.¹⁰ Al bij een eerste blik op deze tijdschriften is inderdaad duidelijk dat het ook hier de bedoeling was om vooral een positieve kijk op het kampleven te geven. Toch valt er in deze tijdschriften, al dan niet tussen de regels door, veel te lezen over de minder florissante aspecten van het kampleven.

Zowel *De Kampbode* als *Inter-nos revue* zijn opgezet zoals de meeste algemene tijdschriften: actuele berichtgeving, opiniërende stukken en *faits divers* wisselen elkaar af. Opvallend is dat beide tijdschriften veel advertenties bevatten, in het geval van *De Kampbode* ook allemaal handgeschreven. Onder de advertenties vinden we mededelingen van geïnterneerden die een bepaalde negotie dreven in het kamp, zoals deze van een fotograaf: 'Wilt gij een artistiek portret hebben richt u tot Photo Française: kamp II (bij restaurant). Werk uitgevoerd door een geïnterneerde.' Ook zijn er advertenties die er alvast aan herinneren dat de geïnterneerden na de oorlog hun burgerleven weer moeten oppakken: 'Landbouwers. Denk er aan na den oorlog dat de draineerbuizen van de Tuilerie d'havannes bij Doornik, de beste zijn.' Uit de advertentierubrieken blijkt dat na verloop van tijd ook de Nederlandse middenstand de Belgen in hun gemeente ontdekte. Zo adverteert de Amersfoortse banketbakker 'De gulden korenaar' met 'allerhande soorten Belgisch brood en gebak.' Overigens werden de geïnterneerden pas echt interessant voor de Nederlandse middenstanders toen de verloven werden versoepeld.

Onder de verslagen van de kampactiviteiten vinden we buitengewoon veel sportkronieken. Sport werd dan ook bij uitstek gestimuleerd door de kampleiding.¹¹ In *De Kampbode* van 20 februari 1916 heet het: 'Makkers, bezoekt de turnzaal, gij zult er veel lichamelijk en redelijk voordeel door hebben. Verlaat uwe droevige en vochtige barakken en komt u oefenen.' *Inter-nos revue* besteedt zeer veel aandacht aan voetbal- en wielervedstrijden. Uit de sportrubrieken blijkt dat in Harderwijk wielrennen populairder was dan 'de foot-ball'. Aldaar bouwden de geïnterneerden eigenhandig ook de grootste wielervedbaan van Nederland.¹²

Naast het sportieve gebeuren bestond er, net als in de burgerkampen, ook een bloeiend cultureel leven. Geïnterneerden met kennis van enig boeiend onderwerp mochten daarover hun kameraden toespreken op voordrachtsavonden. In de rubriek 'Voordrachten' doet *Inter-nos revue* op 1 juni 1916 verslag van een dergelijke avond: 'Heer Julius Ostes sprak over "Fruiteelt", alhoewel het de eerste maal was dat hij voor een groot publiek het woord hield, wist hij het toch door afwisselende luimige zinnen voor hem te winnen.' Meestal werden deze avonden gevuld door de studenten onder de geïnterneerden, die over hun vakgebied mochten spreken. *De Kampbode* en *Inter-nos revue* zijn altijd buitengewoon te spreken over deze avondjes. Ook traden sprekers van buiten op. *De Kampbode* bericht op 20 februari 1916 over de voordracht van de in die jaren buitengewoon populaire Limburgse dichter Felix Rutten. Uit het verslag blijkt hoe druk bezocht dergelijke lezingen in het algemeen waren: 'Zondag na den middag

hield de heer Dr. Felix Rutten in de tooneelzaal van kamp II een voordracht, die door de belangwekkendheid van het onderwerp "Balladen" en de uitmuntende wijze waarop dit werd ontwikkeld, stellig een betere opkomst had verdiend.' Na het lezen van die opmerking denkt de hedendaagse lezer al gauw aan een handjevol toehoorders, maar de tekst vervolgt dan: 'Want voor een dergelijke voordracht heeten wij een paar honderd toeschouwers te weinig!' Naast voordrachten werd er veel gedaan aan toneel. In de kampen bestonden verschillende Franstalige en Vlaamse toneelgezelschappen. In de toneelrubrieken van *De Kampbode* en *Inter-nos revue* worden deze voorstellingen beoordeeld: 'Een Sul is een grappig salonstukje, waarin slechts drie rollen voorkomen, die echter goed werden vervuld. Lauwaert speelde geestig den pantoffelheld Karel Overweg en Van Baelen was zijn door feeksige geslepenheid uitblinkende vrouw Marie, terwijl Aspeslagh als Jansje een meesterstukje van meidenbrutaliteit was' (*De Kampbode*, 5 maart 1916). De tijdschriften functioneerden niet alleen als doorgeefluik, maar stimuleerden ook zelf de kunstzinnige werkzaamheid. Op 23 april 1916 looft *De Kampbode* een prijs van twee gulden uit in een poëzie-'prijskamp': 'Het onderwerp moet uit het kamp gekozen worden en met ons kampleven in verbinding staan.' Voor de geïnterneerden met groene vingers is er later dat jaar de 'Prijskamp voor Tuintjes-orde en reinheid'.

Al deze verslagen en berichten lezende zou men bijna concluderen dat het een vrolijke boel was in de kampen. De feitelijke situatie was echter minder verheven. De fysieke omstandigheden waren bijvoorbeeld vaak erbarmelijk: 'Vooral de ijsskoude winter van 1916-1917 moet een hel geweest zijn. Daken en wanden van de barakken waren met een dikke laag ijs bedekt.'¹³ Veel geïnterneerden werden getroffen door ernstige ziekten, zelfs tyfus en cholera kwamen voor. 553 Belgen stierven tijdens hun internering.¹⁴ Al in de eerste maanden van het bestaan van de kampen leidden de armoedige omstandigheden tot een ernstig conflict. Op 3 december 1914 brak vanwege de hoge prijzen in de kantine een opstand uit in kamp Zeist: 'dichte samenscholingen, baldadige vernielingen, diefstallen, menigvuldige steenworpen, gaven uiting aan de geest van verzet. Tenslotte kreeg de zaak zulk een dreigend aanzien, dat het piket der bewakingstroepen zich tot krachtdadig optreden zag genoodzaakt, met als gevolg: 8 doden en 18 gewonden.'¹⁵ Dit 'incident' leidde nationaal en internationaal tot grote verontwaardiging en het noodzaakte de Nederlandse regering om de levensomstandigheden in de kampen snel te verbeteren.¹⁶

Over deze dodelijke slachtoffers is in de kamptijdschriften (die tijdens de gebeurtenissen nog niet bestonden) niets te vinden, maar wel kan men af en toe stukken aantreffen waarin wordt geklaagd over het kampregime. In *De Kampbode* van 30 januari 1916 beklagt soldaat 'Carlos' zich over de verlofregelingen: 'Wat het verlof betreft, zullen wij de geïnterneerden in 3 klassen verdelen: deze 1. Die uitgaan, 2. Die niet uitgaan, 3. Die nooit uitgingen. De onderofficieren, enkele militaire bedienden in het kamp, de gehuwden wier gezin hier vertoeft, gaan meermalen in de week uit, dit zijn de gelukkigen. De 2^e reeks bestaat uit onder-officieren, korporaals en soldaten die voorheen een verlofpas bezaten. Een roode kaart. De ontvluchting van een hunner collega's heeft aanleiding gegeven tot het berooven van hunne vrijheid [...]. De 3^e reeks, de talrijkste, omvat al diegenen, welke in een tijdruimte van haast 16 maand nooit uitgingen. De 1ste vreezen op iederen stond zich hunne gunsten te zien onttrekken. De twee overige knagen aan hunne vuisten, de karakters verbitteren, de menschen zelf versuffen. De uitslag van deze dwangmaatregelen zal zonder twijfel de beoogde uitkomst wezen. Hij zal ongetwijfeld de veete, de woede, die in de herten der

Belgen 'grommen, het zedelijk en stoffelijk nadeel dat er gevolg van is, verrechtvaardigen en wettigen? [...] Liever de granaten, het schroot, de dood, dan een dag langer in deze galei te verblijven.' Pas toen het Belgische militaire gezag het bevel gaf af te zien van ontsnappingspogingen werden de verlofregelingen versoepeld en konden de militairen zich regelmatig buiten het kamp begeven.

Over het algemeen zijn expliciete klachten als die van Carlos zeldzaam. Voor minder aangename aspecten van het leven in de kampen, zoals de strafbepalingen en de censuur, moeten we niet kijken naar de serieuze artikelen, maar naar de prozastukken en naar de verhalen waarin op humoristische toon het kampleven wordt besproken. De *Kampbode* biedt op 5 maart 1916 een 'Wandeling door het kamp', waarin de Nederlandse ingangscontrole wordt bespot: 'Een geïnterneerde werd ziek te Amersfoort. Zijn "philantropisch" kameraad ging haastig op zoek naar een geneesheer. [...] Eindelijk ontmoette hij den dokter van kamp I. [...] Het geval was wel zo erg niet dan men het gedacht had, toch had de geneesheer noodig zijn water te onderzoeken. De kameraad met een fleschje zo bruin als cognac moest de censuur voorbij. "Wat is dat", roept de marechaussee uit. Ja, hoe het den braven politiemann doen verstaan dat het ingewandensap was? De gediensstige kameraad, een Waal, met al zijn gebroken Vlaamsch, kwam er niet toe, den "censor" te overtuigen. De gendarm trekt dan het stopsel van het fleschje en snoof eens wel aan de opening doch trok den neus al gauw achteruit [...] De overtuiging was treffend.' De Nederlandse autoriteiten worden vaak op deze flauw-ironische manier voor schut gezet. In hetzelfde stuk weet de auteur de chronische verkoudheid van de geïnterneerden te verbinden aan de staat van de barakken: 'Vele geïnterneerden hebben eene zware vallig [verkoudheid, AK]. Gelukkig zijn ze voorzien van een zakdoek. De barakken zeer gevoelig deelen meê in dezen toestand, maar ongelukkig hebben ze geen vodje om zich af te kuischen. Vandaar de toestand in dewelke ze zich dan ook bevinden.' Ook uit de vele gedichten en versjes blijkt dat de kou en de regen op het gemoed van de geïnterneerden werkten: 'Harderwijk, Regenrijk, Stik in 't slijk' dicht 'Schieterop' op 1 juli 1916 in de *Inter-nos revue*.

Het laat zich raden dat ook over de 'Hollanders' veel wordt gesproken. De spreekwoordelijke zuinigheid vormt uiteraard een dankbaar onderwerp voor allerhande grappen. In de *Inter-nos revue* van 15 september 1916 komen in een verhaal twee geïnterneerden een melkboerin tegen. Ze vragen haar of zij doopsgezind is: "Wel nee, man! Hoe kom je d'r an?" "Wel, de melk, die jij in 't Kamp verkoopt, laat mij vermoeden dat jij erg veel van doopen houdt!" Er zijn ook veel grappen als deze: 'Piot: Aannemer! Hoeveel is mijn schuld? Aannemer: Vijf en twintig cent voor de portie koud vleesch, vijftien cent voor de salade, zes cent voor het glaasje bier, vijf cent voor het kopje koffie dat maakt een eu vijftig cent Mijnheer. Piot: Drommels! Dat is gepeperd! Aannemer: Gepeperd! Dan zal mijnheer wel dorst hebben. Wil ik dadelijk maar een fleschjen Dulamont van 1 g. 25 voor Mijnheer bovenhalen?' (*Inter-nos Revue*, 1 september 1916). De Hollanders mogen dan zuinig en stijf en stug zijn, vele gedichten en liederen in de tijdschriften bezingen wel het plaatselijke vrouwelijk schoon en er worden veel grappen gemaakt over geïnterneerden op het liefdespad: 'In de slingerboschjes [:] – O "Belge" wat heb je een lief plekje bedacht voor onze ontmoeting! – Nietwaar? Dat zeggen alle Harderwijker meisjes met wie ik hier afsprak' (*Inter-nos revue*, 1 augustus 1916).

Hoewel de redacties van beide tijdschriften er alles aan doen om de zaken zo mooi mogelijk voor te stellen,¹⁷ wordt het soms noodzakelijk geacht om de geïnterneerden tot de orde te roepen. Op 1 augustus 1916 voelt de redactie van *Inter-nos revue* zich

INTER-NOS

*J. M.
Armed.*

REVUE

NOËL

— 15 —

DECEMBER
DÉCEMBRE

verplicht een woordje te zeggen over het drankmisbruik: 'Wij willen U geen preek houden; we weten te goed dat men van U, bloedrijke bierdrinkers, geen koffiewijven of waterheeren kan maken. Een pintje bier is goed! 't Akkoord, maar tien, twintig, is dat noodig in dezen tijd?' Op 1 september maant de redactie nogmaals: 'Denkt dat het uw plicht is als Belg, uw interneeringstijd zoo nuttig mogelijk door te brengen; dat het uw plicht is terwijl uw broeders nog immer strijden tot bevrijding van ons land.' Net als in *Ons Leven* wordt dus een beroep gedaan op de solidariteit met het geteisterde vaderland.

Met het einde van de oorlog in 1918 keerden de Belgen weer naar huis. De kampen werden opgedoekt en behalve enkele graven en monumenten is er maar weinig dat nog aan deze 'Belgische dorpen' herinnert.¹⁸ We kunnen ons daarom gelukkig prijzen dat we nog beschikken over deze tijdschriften. Hoewel ze een te rooskleurige voorstelling bieden van het kampleven, geven ze toch een indruk van het leven van de Belgen in Nederland. Temeer omdat gelegenheidsauteurs soms voorzichtig laten weten hoe ze het kampleven ervaren, zoals, tot slot, in dit gedicht van de geïnterneerde 'Wardje':

Vroeger en Nu

'k Lag vroeger in een veêren bed.
'k Had nooit verdriet maar steeds veel pret.
Ik had een vrouwtje lief en zacht,
Wij minden ons bij dag en nacht.

Nu lig ik op een stroozak hier,
'k Heb veel verdriet en nooit plezier.
Ik heb alleen een vlo als gast,
En zoo'n gezelschap brengt slechts last.
(*Inter-nos revue*, 1 oktober 1916)

•> ARNO KUIPERS is als onderzoeker in opleiding verbonden aan het Onderzoekinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Universiteit Utrecht. (Onderzoeksbericht in TS#3, 61.)

1. Zie voor een geschiedenis van België in de jaren 1914-1918: Sophie de Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, Atlas, 1997.
2. C. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog*, tweede deel: 1914-1917, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1972.
3. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop (red.), *Vluchten voor de grote oorlog. Belgen in Nederland 1914-1918*, Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 1988. In de bibliografie (78-80) geven de redacteuren een vrij volledig overzicht van de relevante literatuur. Ook zij wijzen erop dat weinig recent materiaal voorhanden is: de literatuurlijst bevat vooral werken die verschenen tijdens of vlak na de oorlog. Behalve op de door hen genoemde titels kan nog gewezen worden op een bijdrage van Liesbeth Strasser aan een speciaal nummer over vluchtelingenproblematiek van het tijdschrift *Rekenschap*: L. Strasser, 'Belgische vluchtelingen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog', in: *Rekenschap* 42 (1995), 14-23.
4. *Ons Leven* wist één jaargang vol te maken, er verschenen in totaal 53 nummers. Vanaf het 34e nummer fungeerde *Ons Leven* ook als nieuwsblad voor de bewoners van het vluchtoord Nunspeet. Het tijdschrift is in te zien in het tijdschriften-depot van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam (UvA), waar het vrijwel volledig bewaard is.
5. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, 33.
6. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 46.
7. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 40.
8. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 35.
9. Beide kampen hadden een capaciteit van ongeveer 15.000 bewoners, het feitelijke inwoneraantal schommelde rond de 10.000 man (zie: M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 30-34). *Inter-nos revue* verscheen van mei 1916 tot november 1918, *De Kampbode* van november 1915 tot augustus 1918. *Inter-nos revue* is onder meer in de Universiteitsbibliotheek van Groningen, Utrecht en Amsterdam (UvA) aanwezig, zij het niet altijd compleet. De *Kampbode* is minder goed bewaard gebleven. De exemplaren in de Koninklijke Bibliotheek bleken vermist, maar de bibliotheek van het Vredespaleis in Den Haag beschikt over een redelijk aantal nummers. Uit de *Inter-nos revue* van 15 december 1916 blijkt dat er ook nog andere tijdschriften waren. Er is daar sprake van het geïnterneerden-tijdschrift *Intermeeringiana*, 'waarvan het eerste en laatste nummer 1 januari 1915 verscheen.'
10. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 79.
11. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 54.
12. *Ibid.*
13. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 47.
14. *Ibid.*
15. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog*, 176-177.
16. M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 50.
17. Dat is ook op te maken uit de rubriek 'Brievenbus' van de *Inter-nos revue*, waarin wordt aangekondigd welke ingezonden stukken zullen worden geplaatst: 'F.V.A. Loods 3 Kamp A Zeist: Uwe bijdrage is te treurig. Wij nemen bij voorkeur opwekkende stukken in I.N. op.' (1 oktober 1916)
18. In Amersfoort bevindt zich het 'Belgenmonument', zie: M. Bossenbroek en J.B.C. Kruischoop, *Vluchten*, 66-68.